વીર સંવત ૨૪૯૨, ફાગણ વદ ૬, શનિવાર
તા. ૧૨-૩-૧૯૬૬, શ્લોક–૧૧, ૧૨, ૧૩. પ્રવચન નંબર–૪૯

'છ ઢાળા'. છટ્ઠી ઢાળા. એની ૧૧મી ગાથા છે. હિન્દીમાં ફેર હશે, નહિ ? હેં ? હિન્દીમાં ૧૧, ગુજરાતી ૧૧. જુઓ ! ૭ ગાથા સુધી કાલ થઈ હતી અને ૮-૯-૧૦ પહેલા થઈ ગઈ હતી. બીજું પદ. હતા ને ? એક દિવસ હતા કે નહિ ? રવિવાર અમાસ, અમાસને રવિવાર (હતી). કેમ સોમવારે એકમ હતી ને ? આ રવિવાર આવ્યા હતા ને પાછા ભાગી ગયા હતા ને ? ખબર પડે ને. બીજે દિ' નહોતા રહ્યા એટલે. સોમવારે એકમ હતી ને મંગળવારે બીજ હતી.

મુમુક્ષુ :– ...

ઉત્તર :– ના, ના. આ તો નહોતા રોકાણા એ અપેક્ષાએ યાદ રહી ગયું હોય એમ. કે, બીજ ઉપર આવ્યા હતા અને નહોતા રોકાણા, એમ. તે દિ' આ ચાલ્યું હતું પહેલું ૮-૯-૧૦. હવે અહીંયાં ૧૧ની એની સાથે સંધિ કરીને વાત કરે છે, જુઓ !
'સ્વરૂપાચરણ-ચારિત્ર અને અરિહંત અવસ્થા'

યોં ચિન્ત્ય નિજમેં થિર ભયે, તિન અકથ જો આનંદ લહ્યો;
સો ઇન્દ્ર નાગ નરેન્દ્ર વા, અહમિન્દ્રકૈં નાહીં કહ્યો.
તબહી શુકલ ધ્યાનાગ્નિ કરિ, ચઉ ઘાતિવિધિ કાનન દહ્યો;
સબ લખ્યો કેવલજ્ઞાન કરિ, ભવિલોકકો શિવમગ કહ્યો. ૧૧.

પહેલો '**યોં...**' શબ્દ પડ્યો છે. સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરીને. એટલે શું એ ત્રણ ગાથામાં કહ્યું. છેલ્લું શું છે ? જુઓ ! કે, ધર્મી જીવ પ્રથમ આત્માનું

નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરીને આત્મા અખંડ આનંદ શુદ્ધ ચૈતન્ય વસ્તુ (છે), એની અંતર્મુખ દૃષ્ટિ કરી આત્માના જ્ઞાનના વેદન દ્વારા સ્વરૂપાચરણનો અંશ પ્રગટ કરી અને જે સમ્યગ્દર્શન થયું એ ભૂમિકાને ચોથું ગુણસ્થાન કહે છે. સમજાય છે કાંઈ ?

આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રભુ ! એની પવિત્રતાની એકતામાં, એ પવિત્ર સ્વરૂપ નિજ ભગવાનઆત્મા, એની એકતામાં જે પવિત્રતાનો અંશ પ્રગટ થાય એ નિર્વિકલ્પ દશા છે. અંદરમાં ભેદ વિના (અર્થાત્) આત્મા જ્ઞાનગુણ ને આત્મા ધરનાર એવો ભેદ પણ પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનના કાળમાં સ્વ આશ્રયમાં એ ભેદ હોતો નથી. અહીં વાત ઉપરની કરી છે. સમજાણું કાંઈ ?

અહીં ઉપરની વાત કરી છે. કે, જે ધ્યાન પછી શ્રાવકને દેશચારિત્ર અંશે પ્રગટ થાય, મુનિને છઠ્ઠે સકળચારિત્ર પ્રગટ થાય. પછી સ્વરૂપમાં લીન થતાં સાતમા ગુણસ્થાનની વાત વિશેષ અહીં લીધી છે. જે ધ્યાનમાં એટલો મશગૂલ હોય છે... વિચાર કહે છે, અહીંયાં 'યોં ચિન્ત્ય' શબ્દ વાપર્યો છે. પહેલા વિચારણામાં એ હોય છે. શું ? કે,

મૈં સાધ્ય સાધક મૈં અબાધક, કર્મ અરુ તસુ ફલનિતૈં;
ચિત્પિંડ ચંડ અખંડ સુગુણકરંડ ચ્યુત પુનિ કલનિતૈં. ૧૦.

દસમી ગાથાના છેલ્લા બે પદ છે. હું એક સાધ્ય ને સાધક, એ અબાધક વિચાર પણ જ્યાં છૂટી જાય છે. હું સાધ્ય છું – સાધનારો અથવા સાધવા યોગ્ય વસ્તુ હું સાધક છું કે, આ વિઘનરૂપ બાધક છે, એ બધાં અબાધક અથવા બાધા રહિત છું. 'કર્મ અરુ તસુ ફલનિતૈં;...' કર્મ અને તેના ફળથી છૂટી જાય છે. એમ વિચાર અંદર કરે છે. 'ચિત્પિંડ ચંડ...' જ્ઞાન પિંડ ચંડ ઉગ્ર. એકલો જ્ઞાનનો ગોળો ભગવાન ચૈતન્ય સૂર્ય, એમાં 'અખંડ સુગુણકરંડ...' અખંડ સુગુણકરંડ (અર્થાત્) એકલા ગુણનો કરંડીયો આત્મા છે. ભગવાન જાણે શું કહે ? સમજાણું કાંઈ ?

ધર્મી જીવને સમ્યગ્દર્શનમાં પહેલું એવું પ્રગટ થાય છે. અહીં સાતમાં ગુણસ્થાનની વાત છે. અહીંયાં સાતમામાં ચિત્પિંડ – હું જ્ઞાનનો પિંડ ચૈતન્ય દરિયો છું, અંદર સ્વભાવ (છું). ચંડ – ઉગ્ર સ્વભાવથી ભરેલો. અખંડ જેમાં ખંડ નથી. સુગુણકરંડ–

એકલા અનંત ગુણ. જેવા સિદ્ધ ભગવાનને અનંતા ગુણો છે એ પર્યાયે પ્રગટ થઈ ગયેલા છે. ભગવાન સિદ્ધ પરમાત્માને (પ્રગટ થયા છે) એટલા જ ગુણો મારામાં સુગુણકરંડ – એ બધાં અનંત ગુણનો હું કરંડિયો–ભંડાર છું.

'ચ્યુત પુનિ કલનિતૈં...' હું અશુદ્ધભાવથી રહિત છું. અશુદ્ધ જે વિકલ્પ મલિન શુભાશુભ રાગ (થાય) એનાથી (રહિત) છું, મલિનથી રહિત છું. સ્વરૂપના પૂર્ણ ગુણથી અખંડ એકરૂપ છું. એવું જ્યાં ધ્યાન જામે ત્યારે એને વિકલ્પ છૂટી જાય છે. સપ્તમ ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે. સમજાણું કાંઈ ? જે મુનિને હોય છે. છટ્ઠુ, સાતમું ગુણસ્થાન મુનિને અંદરમાં (હોય છે). સાચા મુનિ, એને મુનિ કહે છે ને ? બહારથી કાંઈ વેશ પહેરીને છોડ્યા કે નગ્ન થાય એ કાંઈ મુનિ (નથી).

અંતરમાં આનંદ સ્વરૂપનો સ્વાદ લઈ અતીન્દ્રિય આનંદ આત્મામાં અંદર પડ્યો છે, એનો સ્વાદ–અનુભવ લઈ અને આગળ ઉગ્રપણે આનંદના સ્વાદમાં સ્થિર થાય છે ત્યારે તેને સપ્તમ ગુણસ્થાન પ્રગટ થાય છે. વળી વિકલ્પ ઉઠે તો છઠ્ઠું ગુણસ્થાન આવે છે, એવું છઠ્ઠું-સાતમું હજારો વાર આવે છે. સમજાણું કાંઈ ? એનો છઠ્ઠાનો-સાતમાનો કાળ બહુ થોડો છે પણ વેદનમાં સપ્તમ આવતાં ઘણું અંતર થોડો કાળ આનંદનું વેદન થઈ જાય. છઠ્ઠે ગુણસ્થાને વિકલ્પ આવતા વળી પ્રમત્તભાવ થઈ જાય. એ હવે છોડીને અહીં એકલી અપ્રમત્ત દશા સાતિશય, આગળ વધવાની દશાનું વર્ણન કરે છે. કહો, સમજાણું ?

'યોં ચિન્ત્ય...' દેખો ! આવી ચિંતવના કરતા અંતરમાં દેહ, વાણી, મનની કે પુણ્ય-પાપની અશુદ્ધતા મારામાં છે જ નહિ. હું તો પૂર્ણ શુદ્ધ આનંદકંદ સચ્ચિદાનંદ સિદ્ધ સ્વરૂપ છું, જેવા સિદ્ધ છે એવી જ મારી ચીજ અંદર વસ્તુ છે, એમ ધ્યાનમાં ધ્યાન પહેલા પહેલી વિચારણા કરતા 'યોં ચિન્ત્ય...' એ શબ્દ પડ્યો છે. એવી પહેલી વિચારણા કરે છે. પછી 'નિજમેં થિર ભયે,...' વિચારીને આત્મસ્વરૂપમાં લીન થતાં. સમજાણું કાંઈ ? એણે મોક્ષમાર્ગ, પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન તો આત્માના વેદનથી પ્રગટ કર્યું હોય છે પછી મુનિ થાય છે, દ્રવ્યલિંગી બહારમાં નગ્ન મુનિ હોય છે. અંતરમાં ભાવ આનંદકંદની ઉગ્રતા ત્રણ કષાયના અભાવની વેદનમાં હોય છે. એ સકલવિરતિવાળો પણ આવા વિચાર કરીને જ્યારે (તેને પણ) છોડીને ધ્યાનમાં સ્થિર થાય છે ત્યારે

એની વાત છે. એ 'નિજમેં થિર ભયે,...'

મુમુક્ષુ :– ચિંતવન...

ઉત્તર :– એ ચિંતન એકાગ્ર થતાં છૂટી જાય. આમ લીન થતાં એ ચિંતવન વિકલ્પ (છૂટી જાય). અંતરમાં આનંદ આવતા વિકલ્પ છૂટી જાય. ચીઠ્ઠી વાંચી છે કે નહિ ? 'રહસ્યપૂર્ણ ચિઠ્ઠી'માં આવે છે. સવિકલ્પ દ્વારા નિર્વિકલ્પ ધ્યાન. ભાઈ ! સમકિતીને પણ (ધ્યાન થાય છે). ચોથા ગુણસ્થાનમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય. આહા..હા..! અહીં કોણ જાણે શું હશે ધર્મ ? સમજાણું કાંઈ ?

ધર્મ કાંઈ આ બહારની આ પ્રવૃત્તિ ને આ ને તે કાંઈ ધર્મ નથી. ધર્મ (તો) અંતર આનંદસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા વસ્તુ છે ને ? ચિદાનંદઘન ! દેહ પ્રમાણે શીતળ શીલા, શાંત શીલા આત્મા છે, અરૂપી. આ દેહ તો માટી છે, વાણી જડ છે, આઠ કર્મ છે એ માટી-ધૂળ છે, અંદર શુભ, અશુભ ને ભાવ થાય છે એ વિકાર છે. એ સિવાય આખું દળ ચૈતન્ય અરૂપી વિજ્ઞાનઘન, અનંત શીતળ, શીતળ શાંત શીલા, અવિકારી વીતરાગ સ્વભાવથી ભરેલો આત્મા અરૂપી છે પણ સ્વરૂપ છે એનું. અરૂપી છે પણ એનું સ્વરૂપ છે, અરૂપી એટલે અસ્વરૂપ છે એમ નહિ. અરૂપી એનું સ્વરૂપ છે. આ માટીના રંગ, ગંધ, રસ એ એનામાં નથી. એ અરૂપી ઘન ઘન અનંત ગુણનો વિજ્ઞાનઘન પિંડ, શીતળ શાંત ને અતીન્દ્રિય આનંદની આખી મૂર્તિ દેહ પ્રમાણે ભિન્ન છે. સમજાણું કાંઈ ?

એનું પ્રથમ ભાન થયામાં સમ્યગ્દર્શન થયા પછી જ્યારે મુનિ થાય છે સકલ વિરતિ–તદ્દન ત્યાગી, નગ્ન દશા, અંતરમાં આનંદની ઉગ્રતા (સહિત) એ જ્યારે ધ્યાનમાં સ્થિર થાય છે ત્યારની આ વાત કરે છે. પહેલા ઘણી વાત (આવી ગઈ છે), આ તો છેલ્લી ગાથા છે ને ? છેલ્લી ગાથા. જે ધ્યાનમાં પ્રમાણ નય, નિક્ષેપ પણ નહિ. આ નય છે, આ જ્ઞાન છે, એ જ્ઞાનને જાણનારો નય છે, આખી વસ્તુને જાણનારું પ્રમાણ(જ્ઞાન) છે એ પણ વિચાર જ્યાં નથી. એવા ધ્યાનમાં એ જામે (ત્યારે) જોડે મોટા હજાર બેંડ બાજા ભેગા થઈને વાગતા હોય (તો પણ) એને ખબર ન પડે. સમજાણું કાંઈ ?

એ 'નિજમેં થિર ભયે,...' જુઓ ! પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર–લીન થતાં 'તિન અકથ

જો આનંદ લહ્યો;' એ મુનિઓને કહીં ન શકાય એવો વચનથી પાર આનંદ થાય છે. એ આનંદનું શું કહે ? ભાઈ ! આ રાગ-દ્વેષનું દુઃખ છે. રાગ-દ્વેષ કરે છે એ દુઃખ છે. શુભાશુભ ભાવ જે થાય છે એ દુઃખ છે. એ દુઃખની રહિત દશા અંદર થઈ તો દુઃખ રહિત તે અતીન્દ્રિય આનંદ થયો. સમજાણું કાંઈ ? એ સસલાના શીંગડા જેવું નથી. અંદર અતીન્દ્રિય આનંદ પ્રગટ થાય છે, એમ કહે છે. વસ્તુ છે કે નહિ ? વસ્તુમાં એકાગ્ર થતાં વસ્તુમાં ભરેલો અતીન્દ્રિય આનંદ (પ્રગટ થાય છે). આત્મા ત્રિકાળ નિત્યાનંદ આત્મા છે. ખબર ન મળે કે, આત્મા કેવો હશે ? આવો આત્મા હશે ?

નિત્યાનંદ આત્મા સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરે કહ્યો છે. કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં ત્રણકાળના જેટલા આત્માઓ જાણ્યા એ ભગવાને અંતરમાં, આત્માને આનંદ ને અતીન્દ્રિય જ્ઞાન - શાંતિનો કંદ જોયો છે. સમજાણું કાંઈ ? પરમેશ્વર તીર્થંકરદેવ. એ અહીં કહેશે પછી, કેવળજ્ઞાનમાંથી માર્ગ બતાવશે એમ કહેશે. એ આત્માનું ભાન અંતરમાં સ્થિર થતાં એટલો આનંદ આવે કે અકથ્ય–વાણીમાં એ આનંદનું કથન થઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ ?

જગતની એક સાધારણ ઘી જેવી ચીજ સ્વાદમાં ખ્યાલ હોવા છતાં બીજા કોઈ પદાર્થ સાથે મિંઢવીને બતાવી શકે એવી તાકાત વાણીમાં છે નહિ. સમજાય છે કાંઈ ? ઘીનો સ્વાદ આવતા એ સ્વાદ કેવો છે (એ) ખ્યાલમાં હોવા છતાં કેવો કોની સાથે મિંઢવીને – મેળવીને એનું માપ–પ્રમાણ આપી શકાય એવી કોઈ ચીજ નથી, એવી વાણી નથી. તો ભગવાનઆત્મા એની અંતર દશામાં અનુભવ દૃષ્ટિમાં પડતા જે આનંદ આવે (એ) અકથ્ય છે. શું હશે આ ? આ કષાય થાય છે ત્યારે આખા શરીરમાં આમ તાપ તાપ આકૂળતા જાણે થાતી હોય ! રોમાંચ (રૂપાવડાં ઊભા) થઈ જાય ને ? આમ આકૂળતા, આકૂળતા (થાય). મને ક્યાંય હખ (–સરખું) નથી, હોં ! એવી પ્રતિકૂળતા થાય ને ? મને ક્યાંય હખ નથી, મને ક્યાંય શાંતિ નથી એમ નથી કહેતા ? મને અંદર બળે છે, તેલની જેમ બળે છે. એ શું બળતરા છે ? એ રાગ-દ્વેષની આકૂળતા છે. એ આકૂળતા વિનાની અંદર દશા થાય તેને આનંદ દશા કહે છે. સમજાણું કાંઈ ? એ આનંદ અકથ્ય – કહી ન શકાય એવા વચનથી પાર 'આનંદ લહ્યો,' આનંદ

લહ્યો નામ આમ થાય છે.

'તે આનંદ ઇન્દ્રને, નાગેન્દ્રને, (નરેન્દ્રને), ચક્રવર્તીને કે અહમિન્દ્રને (નવ ગ્રૈવેયકના) કહેવામાં આવ્યો નથી...' એટલે કે, એને હોઈ શકતો નથી. સમજાણું કાંઈ ? એ અતીન્દ્રિય આનંદનું કથન નાગેન્દ્ર, નરેન્દ્રને પણ હોઈ શકે એ વસ્તુની ખબર નથી અથવા એને હોઈ શકતો નથી. સમ્યગ્દર્શનનો અંશે છે એની વાત નથી, આ તો ઉત્કૃષ્ટ .. વાત છે. ચક્રવર્તીને છન્નું હજાર સ્ત્રીમાં પણ એ આનંદ નથી. દેવને કરોડો અપસરામાં પણ એ આનંદ નથી.

'તે સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે...' હવે આગળ લઈ જાય છે. 'ત્યારે જ (શુકલ ધ્યાનાગ્નિ કરિ) શુકલધ્યારૂપી અગ્નિ વડે...' અંતરમાં શુકલ નામ ઉજળી એકાગ્રતા, ઉજળી એકાગ્રતા (થાય). ઉજળી કહે છે ને ? સ્વચ્છ કહે તમારે ? શું કહે ઉજળીને ? ઉજ્જવલ. શુક્લ. શુદ્ધ ચૈતન્ય પિંડ આખો, એની અંદર નિર્મળ ધ્યાન ધારા, નિર્મળ ધ્યાન ધારા એકાગ્ર થાય એને શુકલધ્યાન કહે છે. સમજાણું કાંઈ ? એ 'શુકલ ધ્યાનરૂપી અગ્નિ વડે (ચઉ ઘાતિવિધિ કાનન) ચાર ઘાતિકર્મોરૂપી (કાનન) જંગલ...' જંગલ, મોટું જંગલ તેને બળી જાય છે. ઘાતિથી–દ્રવ્યઘાતિથી વાત કરી છે પણ ભાવઘાતિ પણ એમાં આવી ગયું. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ખુબ લીન થતાં અશુદ્ધતાના ભાવનો નાશ થયો એ ભાવઘાતિનો નાશ થયો. અશુદ્ધતાનો નાશ થયો; એ કર્મનો નાથ થયો; એ જડઘાતિનો નાશ એને કારણે થયો છે.

એને ચાર ઘાતિ બળી જાય છે 'અને કેવળજ્ઞાનથી (ત્રણકાળ) ત્રણલોકમાં...' લ્યો ! ભાષા તો પહેલી ઇ આવી. જુઓ ! ચહુ ઘાતિ બળે છે. કથનની શૈલી શું કહેવી ? કેવળજ્ઞાન વડે ત્રણકાળ, 'ત્રણલોકમાં હોવાવાળા બધાં પદાર્થોના...' ત્રણકાળ, ત્રણલોક અને અલોક એમ લઈ લેવું. 'બધાં પદાર્થોના ગુણ...' એની અવસ્થા 'પ્રત્યક્ષ જાણી લે છે...' લ્યો ! એને અરિહંત અવસ્થા કહે છે.

પહેલેથી ઉપાડીને ઉપાડ્યું. પહેલું દુઃખની દશાથી ઉપાડ્યું હતું. પહેલું ઉપાડ્યું છે ને ? પહેલી ઢાળમાં. આવા આવા દુઃખ સહન કર્યા, આવા દુઃખ સહન કર્યા. હવે આનંદ સુધી લઈ ગયા. એ બધાં દુઃખનો નાશ કરી અને જેણે અતીન્દ્રિય આનંદ કેવળજ્ઞાનમાં પ્રગટ કર્યો. કહો, સમજાણું કાંઈ ? 'ત્યારે... એ પ્રત્યક્ષ જાણી લે છે

અને ત્યારે (ભવિલોકકો શિવમગ કહ્યો) ભવ્ય જીવોને...' પાત્ર જીવ હતા એને માટે કહે છે કે, 'મોક્ષમાર્ગ બતાવે છે.' ઇ તો વાણી સહજ નીકળે છે પણ પાત્ર જીવને માટે મોક્ષમાર્ગ અરિહંત ભગવાન કેવળજ્ઞાન થયા પછી વાણી દ્વારા બતાવે છે એમ કહેવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ :– 'આ સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર વખતે...' વિપરીત આચરણ એ વિભાવ આચરણ, વિકાર આચરણ (છે), આ સ્વરૂપાચરણ એટલે અવિકારી આચરણ. સમજાણું કે નહિ ? વિકારી શુભાશુભ પરિણામ એ વિભાવ આચરણ (છે), આ સ્વરૂપાચરણ (છો). ચોથા ગુણસ્થાનથી સ્વાનુભૂત્યા આવરણનો અભાવ થતો, ચોથા ગુણસ્થાનથી સ્વાનુભૂત્યા આવરણનો ક્ષયોપશમ થતાં, અહીં પોતાની ઉઘાડ દશા પ્રગટ થતાં અનુભૂતિમાં આનંદનો અંશ સ્વાનુભૂતિ પ્રગટે છે. સમજાણું કાંઈ ? એ સ્વાનુભૂતિની ઉગ્રતા પૂર્ણ અશુદ્ધતા ટળીને ઘાતિનો નાશ થયો. પૂર્ણ અનુભૂતિ થઈ ગઈ. આત્માની પૂર્ણ અનુભૂતિ (થઈ). એનું નામ કેવળજ્ઞાન કહેવાય.

એવા આચરણ 'વખતે મુનિરાજ ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી,...' ઉપર પ્રમાણે એટલે આ ત્રણ ગાથાઓ કીધી ને ? ૮-૯ ને ૧૦. 'યોં ચિન્ત્ય...' શબ્દ છે ને ? 'જ્યારે આત્મામાં લીન થઈ જાય છે ત્યારે તેમને જે આનંદ હોય છે તે આનંદ ઇન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, નરેન્દ્ર કે અહમિન્દ્ર (કલ્પાતીત દેવ)ને પણ હોતો નથી.' સંસારના વિષયમાં સુખમય આનંદ હોતો નથી. કેટલાકને તો એવું લાગે કે, આ બધું આવું આત્માનું આવું સ્વરૂપ હશે ? આવું વર્ણન તે શું હશે આ ?

મુમુક્ષુ :– નમૂનો બતાવીને માલ....

ઉત્તર :– ઠીક ! એ તો પહેલું કહ્યું હમણાં, 'સ્વાનુભૂત્યાનું'. આવરણ ટળતા અંતર અનુભૂતિ થાય એ એનો નમૂનો (છે). એ તો પહેલું કહ્યું. કોણ કરે ? તો કહે છે કોણ નમૂનો બતાવે ? ભાઈ ! એમ કે નમૂનો બતાવીને આવડી મોટી વાત (કરવી) ? કીધું પહેલી તો વાત કરી હતી. ભગવાનઆત્મા જ્યારે... જ્યારે... જ્યારે... સ્વમાં આવે ત્યારે અનુભૂતિ એને થાય. લાખ વાતની વાત, ગમે એટલું ભણ્યો હોય ને ગમે એટલું શીખ્યો હોય ને ગમે એટલા વ્રતાદિ પાળ્યા હોય ને કષાયની મંદતા કરી હોય ને લાખ વાત કરી હોય બધી, સ્વ ચૈતન્યમાં એકાગ્ર થઈને અનુભૂતિમાં

આત્માના આનંદનું વેદન અને વીર્યાંતરાયનો તેટલો ક્ષયોપશમ, સ્વાનુભૂતિના આવરણનો ક્ષયોપશમ,... સમજાય છે ? એટલો અનુભવના વેદનમાં પહેલો એનો નમૂનો આવે. સમજાણું કાંઈ ? પહેલો નમૂનો બતાવ્યા વિના આ બધું ? એમ કહે છે ઇ. કોણ બતાવે ? શું હશે ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા, તો કીધું ને ! પહેલેથી શરૂઆત તો કરી હતી. પણ ઓલાને ચાખ્યા વિના એને સ્વાદની શી ખબર પડે ? સ્વાદ તો એ ચાખે ત્યારે એને ખબર પડે ને કે, આવો સ્વાદ આ લે છે. આવો સ્વાદ આ લે છે એ ખબર કોને પડે ? એ સ્વાદ પોતે જાણે એને ખબર હોય કે આવો સ્વાદ મને આવે એવો આને સ્વાદ આવે. કે પેલાનો સ્વાદ જાણીને અહીં સ્વાદ આવી જાય ? એમ કે, લોચો પોતે ખાય ને પેલાને (સ્વાદ આવી જાય) ? આહા..હા..!

એ ચૈતન્ય સત્તા ભગવાન અનંત ગુણનો પિંડ (છે). બધાં વિકલ્પોની રુચિ અને પરનો આશ્રય છોડી પહેલો જ ભગવાનના ભંડારના ખજાનાને ઓળખે. ઇ ઓળખે કોણ ? બીજો કોઈ ઓળખાવી દે ? લ્યો !

મુમુક્ષુ :- જેને ભોગવટો આવી ગયો છે એને તો સહેલું થઈ ગયું છે પણ અમારા જેવાને ?

ઉત્તર :- પણ એ જ કહે છે ને ? એણે આમ કરવું. એમ કહે છે. એણે એમ કરવું. એણે બહિર્મુખની વૃત્તિને છોડી અંતર્મુખમાં જવું. આ એનો પ્રયોગ અને યોગ ને અજમાયશ છે. તેથી તો કહ્યું 'લાખ વાતની વાત નિશ્ચય ઉર આણો, છોડી જગત દ્વંદ ફંદ આતમ ધ્યાવો' પોતે ત્યાં પહેલું કહી ગયા. 'પરદ્રવ્યસે ભિન્ન આત્મરુચિ ભલા હૈ' આવ્યું હતું ને અંદર ? એમાં ઇ કહ્યું હતું ત્યાં. રુચિ કોણ છોડે પણ ? બીજો કહે એ છોડે ?

શુદ્ધ સ્વરૂપ પૂર્ણ આનંદ અને અનંત ગુણનો પિંડ છે એ પહેલી એના ખ્યાલમાં પ્રતીતિરૂપે શ્રદ્ધા યથાર્થ થવી જોઈએ. એ શ્રદ્ધા થયા પછી વિકલ્પ તોડીને અંદરમાં સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું. ૧૪૪ (ગાથામાં) આવે છે ને ? જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા છે, આનંદ

સ્વરૂપ આત્મા છે એનો પહેલો વિકલ્પ દ્વારા નિર્ણય કરવો. પછી એ વિકલ્પ તોડીને મતિજ્ઞાનના ભાવને અંદર સ્થાપવું અને સુખને અંદર... ભાઈ ! આવે છે ? સમજાણું કાંઈ ? ('સમયસાર') ૧૪૪. આહા..હા..! એ ક્રિયા કર્તાને કરવાની છે કે કોને કરવાની છે ? એ માથે (ઉપર) આવી ગયું છે. એમાં આવ્યું ગયું હતું કે નહિ ? પેલામાં આવ્યું હતું. નવમામાં આવ્યું હતું.

ચિદ્ભાવ કર્મ, ચિદેશ કરતા, ચેતના કિરિયા તહાં.
તીનોં અભિન્ન અખિન્ન શુધ ઉપયોગકી નિશ્ચલ દશા;

નવમામાં આવી ગયું. એ તે દિ' આવી ગયું હતું. તમે હતા ત્યારે નહોતું આવ્યું ? છે ?

જહં ધ્યાન-ધ્યાતા-ધ્યેયકો ન વિકલ્પ, વચ ભેદ ન જહાં;
ચિદ્ભાવ કર્મ, ચિદેશ કરતા, ચેતના કિરિયા તહાં.

નવમો શ્લોક, નવમો. તમને કાઢતા વાર લાગી. 'ચિદ્ભાવ કર્મ,...' ત્યાં જ્ઞાનની નિર્મળતારૂપી પરિણામ જ પોતાનું કાર્ય છે. ભાઈ ! પુણ્યના વિકલ્પનું કાર્ય અને આત્મા કર્તા એ અંતર અનુભવમાં હોતું નથી. 'ચિદ્ભાવ કર્મ,...' કર્મ નામ કાર્ય, કાર્ય નામ કર્તૃત્વ. એનું કર્તૃત્વ–ચિદ્ભાવનું કાર્ય તે જ કર્તૃત્વ છે. 'ચિદેશ કરતા...' ભગવાન જ્ઞાનનો ઈશ, ભગવાન એનો કર્તા છે, બીજો કોઈ કર્તા છે નહિ. કોણ કર્તા ? એનો વિકલ્પ કર્તા નથી (તો) બીજો કર્તા ક્યાંથી લાવવો ? સમજાણું કાંઈ ? ભગવાનઆત્મા પોતે કર્તા ચિદ્સ્વરૂપ જ્ઞાન, ચિદેશ ચિદ્–જ્ઞાનનો ઇશ્વર ભગવાન અને જ્ઞાનની નિર્મળ, નિર્મળ નિર્વિકારી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, શાંતિ, આનંદ આદિ પર્યાય એ ચિદ્ભાવ, એ એનું કાર્ય છે. આનંદનો અંશ, શાંતિનો અંશ પ્રગટ્યો એ એનું કર્મ–કાર્ય છે.

'ચેતના કિરિયા તહાં.' એ ચેતનાની ત્યાં ક્રિયા છે, રાગની ક્રિયા નથી. એકલો ચૈતન્ય ઘોળાઈને સ્થિરતાની ક્રિયા કરે છે એવા ત્રણ પણ 'તીનોં અભિન્ન...' ત્રણ પણ ભેદ નહિ ત્યાં. 'અખિન્ન શુધ ઉપયોગકી નિશ્ચલ દશા;...' કહો, સમજાણું કાંઈ ? એક સેકન્ડનો કેટલામો ભાગ કીધો હતો ? હજારમોં કીધો ને ? પછી ઘણાં વિચાર થયા. પાછળ વિપળ ને પળનું આવે છે કે નહિ ? ભાઈ ! શું (છે ઇ) ? પળ મોટી

કે વિપળ ? પળ મોટી. વિપળ નાની. સાંઈઠ વિપળની એક પળ, સાંઈઠ પળનો એક સેકન્ડ, સાંઈઠ સેકન્ડની એક મિનિટ. એટલે એક સેકન્ડનો છત્રીસમો ભાગ, છત્રીસમો ભાગ વિપળ થઈ. છત્રીસમો, છત્રીસસોમો ભાગ થયો ને ? છત્રીસસો, જેનો હજારમો ભાગ કહેતા હતા ને તમે ? સવારમાં નહિ ? સેકન્ડનો હજારમો ભાગ. પણ અહીં સુધીની વાત તો નિશાળે શીખ્યા હતા ત્યારે હતી. એક સેકન્ડનો સાંઈઠમો ભાગ તો પળ અને એનો સાંઈઠમો ભાગ વિપળ એટલે છત્રીસોમો ભાગ. નિશાળમાં ચાલતું હતું. એટલે કોઈ (કહેતું હતું), હજારમો ભાગ પકડી શક્યો છે. યંત્ર હશે, આમ પકડે શું અંદર ? અહીં તો પણ એ નિશાળમાં પહેલું આમ ચાલતું. એ આમ પકડી શકે એટલે કે આ આત્માનો ભાગ છે એમ પકડવા ક્યાં જાય ? પણ એના ખ્યાલમાં લઈ લે કદાચિત્ કે, આટલામો ભાગ આ હોય, હોવો જોઈએ. એ વિપળ એક સેકન્ડનો છત્રીસોમો ભાગ. ઓહો..હો..! સમજાણું કાંઈ ? એમાંય અનુભૂતિનો કાળ થોડો. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનનો કાળ ઘણો થોડો (અને) સાતમાનો તો એનાથી (છઠ્ઠાથી પણ) અડધો.

કહે છે કે, જ્યાં એકલું અખિન્ન – ખેદ નહિ ને અભિન્ન એકરૂપ વર્તે છે. સમજાણું કાંઈ ? એવી દશામાં આનંદ ઇન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, નરેન્દ્ર, અહમિન્દ્ર દેવને પણ હોતો નથી. ભલે થોડો કાળ (આવે) પણ વસ્તુનો ભાસ છે ને એમાં ? સમજાણું કાંઈ ?

'આ સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર પ્રગટ થયા પછી સ્વદ્રવ્યમાં ઉગ્ર એકાગ્રતાથી-શુકલધ્યાનરૂપ અગ્નિ વડે...' આગળ વધતો ને ? આગળ વધ્યો. 'ચાર *ઘાતિકર્મનો નાશ થાય છે...' નીચે ખુલાસો કર્યો છે, જુઓ ! 'ઘાતિકર્મ બે પ્રકારના છે - દ્રવ્યઘાતિકર્મ અને ભાવઘાતિકર્મ, તેમાં શુકલ ધ્યાનવડે શુદ્ધ અવસ્થા પ્રગટ થતાં ભાવઘાતિકર્મરૂપ અશુદ્ધ પર્યાય ઉત્પન્ન થતા નથી...' ઉત્પન્ન થતી નથી અને નાશ થઈ એમ કહેવામાં આવે છે. શું કહ્યું ? શું કહ્યું ? શુકલ ધ્યાનની શુદ્ધતાની પર્યાય પ્રગટ થતાં અશુદ્ધતા–ભાવઘાતિની જે અશુદ્ધતા છે એ ઉત્પન્ન થતી નથી તેને ભાવઘાતિકર્મ નાશ કર્યો એમ કહેવામાં આવે છે. ભાઈ ! મૂંઝાય છે, ભાઈ ! પૂછે ત્યારે શું હશે (એમ મૂંઝાય છે). આ તો કીધાંનું પૂછ્યું હતું.

અહીં ભાવઘાતિનો નાશ શબ્દ કીધો ને ? તો નાશની વ્યાખ્યા આ. નાશ એટલે શું ? આ અશુદ્ધતા છે એનો નાશ કરું, એમ છે ? અને આ ઘાતિ કર્મ આ જડ

છે એને નાશ કરું, એમ છે ? એ સ્વરૂપમાં શુદ્ધતામાં લીન... લીન... લીન... ઉગ્રમાં એકાકાર ધોળી ઉજ્જવળ એકાકાર થઈ અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન ન થઈ. ભાવઘાતિની અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન ન થઈ. એણે ભાવઘાતિકર્મનો નાશ કર્યો એમ કહેવામાં આવે છે.

રાગના નાશનો પણ કર્તા આત્મા નથી. આવ્યું નથી ? અશુદ્ધતાના ભાવનો નાશકર્તા એ આત્માના નામ નથી. અહીં તો ઘાતિકર્મનો-જડનો નાશ કર્યો (એમ કહ્યું). લ્યો ! અહીં તો કીધું ઘાતિકર્મનો નાશ કર્યો. પેલામાં કીધું કે, આત્મા રાગનો નાશ કરે પરમાર્થે એવું આત્મામાં છે જ નહિ. રાગના નાશનું કર્તાપણું આત્મામાં નથી. નાશનું કર્તાપણું નથી. આહા..! હવે આ અર્થને સમજે નહિ અને (કહે), અહીં કર્યું જુઓ ! ઘાતિનો નાશ કર્યો કે નહિ ? ફલાણાનો કર્યો કે નહિ ? આ ભગવાનનું વચન છે કે નહિ ? (એમ કહે). પણ ભગવાનનું વચન કઈ અપેક્ષાનું ? તો આ (પણ) ભગવાનનું વચન છે કે નહિ ? 'કુંદકુંદાચાર્ય' કહે છે કે, અશુદ્ધતાનો નાશ એનો આત્મા કર્તા એ નામ માત્ર આત્મામાં છે. પરમાર્થે અશુદ્ધતાના નાશનું કર્તાપણું આત્મામાં નથી. અશુદ્ધતાના નાશનું કર્તાપણું આત્મામાં નથી તો વળી ઘાતિકર્મના નાશનું આત્મામાં કર્તાપણું હોય ક્યાંથી ? સમજાણું કે નહિ ?

શબ્દ તો એમ લીધો જુઓ ! 'ચઉ ઘાતિવિધિ કાનન દહ્યો;...' ટૂંકું લખે તો શું લખે ? સમજાણું ? ભાવઘાતિકર્મ-અશુદ્ધ પર્યાય ઉત્પન્ન થતાં નથી એને ભાવઘાતિકર્મ શુકલ ધ્યાન વડે નાશ કર્યો એમ કહેવામાં આવે છે. 'અને તે જ સમયે દ્રવ્યઘાતિકર્મને સ્વયં અભાવ થાય છે...' એ તો એની મેળે થાય છે. છતાં અહીં નાશ થતાં પેલું ભાવ અશુદ્ધતાનું નિમિત્તપણું એનું હતું, એટલે એણે નાશ કર્યો એમ વ્યવહારથી કહેવામાં (આવે છે). અસદ્‌ભુત વ્યવહારનય. 'તે દ્રવ્યઘાતિકર્મનો નાશ છે.' કહો ! 'અને અર્હંત અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે...' એ અર્હંત અવસ્થાની પ્રાપ્તિ છે. 'જેમાં ત્રણલોક અને ત્રણકાળની સર્વે વાતો (એટલે સર્વ ભાવો) સ્પષ્ટ જાણે છે અને ભવ્ય જીવોને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપે છે.' લ્યો ! ભવ્ય જીવને મોક્ષનો માર્ગ કહે છે. એ ૧૧મી (ગાથા પૂરી) થઈ. ભવ્ય જીવ મોક્ષનો માર્ગ ભગવાન કહે ત્યાં લાવ્યા. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર મોક્ષનો માર્ગ કહે છે. વાણી દ્વારા કહે છે એ પણ નિમિત્તનું કથન છે.

સિદ્ધ અવસ્થા (સિદ્ધ પરમાત્મા)નું વર્ણન

પુનિ ઘાતિ શેષ અઘાતિ વિધિ, છિનમાહિં અષ્ટમ ભૂ વસૈં;
વસુ કર્મ વિનસૈં સુગુણ વસુ, સમ્યક્ત્વ આદિક સબ લસૈં.
સંસાર ખાર અપાર પારાવાર તરિ તીરહિં ગયે;
અવિકાર અકલ અરૂપ શુચિ, ચિદ્રૂપ અવિનાશી ભયે. ૧૨.

અન્વયાર્થ :– (પુનિ) કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી (શેષ) બાકીના ચાર (અઘાતિ વિધિ) અઘાતિયા કર્મોનો (ઘાતિ) નાશ કરીને (છિનમાહિં) ક્ષણમાં [એક સમયમાં] (અષ્ટમ ભૂ) આઠમી પૃથ્વી-ઇષત્ પ્રાગ્ભાર-મોક્ષ ક્ષેત્રમાં (વસૈં) નિવાસ કરે છે, ત્યાં તેમને (વસુ કર્મ) આઠ કર્મોના (વિનસૈં) નાશ થવાથી (સમ્યક્ત્વ આદિક) સમ્યક્ત્વ વગેરે (સબ) બધા (વસુ સુગુણ) આઠ મુખ્ય ગુણો (લસૈં) શોભાયમાન થાય છે; [આવા સિદ્ધ થનાર મુક્તાત્મા] (સંસાર ખાર અપાર પારાવાર) સંસારરૂપી ખારા અને અગાધ સમુદ્રને (તરિ) તરીને (તીરહિં) બીજા કિનારાને (ગયે) પ્રાપ્ત થાય છે અને (અવિકાર) વિકારરહિત, (અકલ) શરીરરહિત, (અરૂપ) રૂપરહિત (શુચિ) શુદ્ધ-નિર્દોષ (ચિદ્રૂપ) દર્શન-જ્ઞાન-ચેતનાસ્વરૂપ તથા (અવિનાશી) નિત્ય-કાયમી (ભયે) થાય છે.

ભાવાર્થ :– અરિહંત અવસ્થા અથવા કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી તે જીવને પણ જે જે ગુણોના પર્યાયોમાં અશુદ્ધતા હોય છે તેનો ક્રમે ક્રમે અભાવ થઇ ને તે જીવ પૂર્ણ શુદ્ધ દશાને પામે છે અને તે સમયે અસિદ્ધત્વ નામના પોતાના ઉદયભાવનો નાશ થાય છે અને ચાર અઘાતિ કર્મોનો પણ સ્વયં સર્વથા અભાવ થાય છે. તે સિદ્ધદશામાં સમ્યક્ત્વ આદિ આઠ ગુણો (ગુણોના નિર્મળ પર્યાયો) પ્રગટ થાય છે. આઠ વ્યવહારથી કહ્યા છે, નિશ્ચયથી અનંત ગુણો (સર્વ ગુણોના પર્યાયો) શુદ્ધ થાય છે, અને સ્વાભાવિક ઊર્ધ્વગમનના કારણે એક સમય માત્રમાં લોકાગ્રે પહોંચી જઇ ત્યાં જ સ્થિર રહે છે. એવા જીવો સંસારરૂપી દુઃખદાયી અને અગાધ સમુદ્રથી પાર થયેલ છે; તથા તે જ જીવ નિર્વિકારી, અશરીરી, અમૂર્તિક, શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ અને અવિનાશી થઇને સિદ્ધદશાને પામ્યા છે.

હવે 'સિદ્ધ અવસ્થા (સિદ્ધ પરમાત્માનું) વર્ણન.' હવે અર્હંતથી સિદ્ધ થયા.

પુનિ ઘાતિ શેષ અઘાતિ વિધિ, છિનમાહિં અષ્ટમ ભૂ વસૈં;
વસુ કર્મ વિનસૈં સુગુણ વસુ, સમ્યક્ત્વ આદિક સબ લસૈં.
સંસાર ખાર અપાર પારાવાર તરિ તીરહિં ગયે;
અવિકાર અકલ અરૂપ શુચિ, ચિદ્રૂપ અવિનાશી ભયે. ૧૨.

ભાષા ભારે લીધી છે, જોયું ? એ પણ કવિ છે, હોં ! કવિ છે એમ નહિ કે જરી આમ થાય છે, ગોઠવે છે, જોયું ?

અન્વયાર્થ :- '(પુનિ) કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી...' એમ કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી 'પુનિ' છે ને ? 'બાકીના ચાર અઘાતિયા કર્મોનો નાશ કરીને...' લ્યો ! એ પણ અઘાતિયાનો નાશ કર્યો. એ ભગવાને અઘાતિ કર્મનો નાશ કર્યો એની મેળે સમજી લેવું. અસિદ્ધભાવનો નાશ થતાં, આત્મા સિદ્ધ પર્યાયની ઉત્પત્તિ થતાં અસિદ્ધ પર્યાયનો, અસિદ્ધ છે ને ઉદયભાવ ? નાશ થયો ત્યારે ચાર અઘાતિ પણ નાશ થયા એમ કહેવાય છે, ભાઈ ! શું થાય ? લ્યો ! આમાંથી (લોકો) કાઢે, એ... આમાં લખ્યું, આમાં લખ્યું. પણ આ લખ્યું એ પહેલું નક્કી કરે છે કે નહિ ? સમજ મેં આયા ?

વસ્તુમાં સ્વભાવની એકાગ્ર થતાં અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન ન થાય એને નાશ કર્યું એમ વ્યવહારે કહેવામાં આવે છે. અને કર્મ તો એને કારણે એ નાશ થવાને લાયકને યોગ્ય જ હતું તે એને કારણે વ્યય થઈ ગયું. એને આ ભગવાનઆત્માએ નાશ કર્યું એવા કથનો વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે. જુઓ ! આમાં લખ્યું છે, જુઓ ! તમે 'છ ઢાળા' 'દૌલતરામજી' એમ કહે છે.

કહે છે 'અઘાતિયા કર્મોનો નાશ કરી (છિનમાહિં)...' થોડા સમયમાં. થોડા સમયમાં એટલે એક સમયમાં. સિદ્ધ થાય છે ને ? '(અષ્ટમ ભૂ) આઠમી પૃથ્વી-ઈષત્ પ્રાગ્ભાર-મોક્ષ ક્ષેત્રમાં નિવાસ કરે છે,...' લ્યો ! અહીં તો નિવાસ કરે છે, એમ લખ્યું છે. સિદ્ધ ત્યાં છે, નિવાસ કરે છે. ધર્માસ્તિકાય આગળ નથી માટે આગળ જાતા નથી (એમ નથી), નિવાસ જ એનો ત્યાં છે એમ કહે છે. આવ્યું કે નહિ એમાં ? એ નિવાસ

જ ત્યાં છે એમનો. નિશ્ચયથી પોતાના આત્માના સ્વરૂપમાં નિવાસ છે. સમજાણું ? વ્યવહારથી આઠમી પૃથ્વી મોક્ષ ક્ષેત્રમાં નિવાસ (કરે છે). એ વ્યવહાર છે. ત્યારે પેલા કહે, નહિ, ધર્માસ્તિ નથી માટે આગળ જતા નથી. એટલે (એનો અર્થ) સાદિ અનંતકાળ પરાધીન છે. અહીં તો કહે છે વસે છે ત્યાં એ વ્યવહાર છે. પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશના અતીન્દ્રિય આનંદમાં વસવું એ વાસ્તવિકતા છે. પરક્ષેત્રે વસે એમ કહેવું એ ઉપચારીત કથન છે.

'ત્યાં તેમને (વસુ) આઠ કર્મોના નાશ થવાથી સમ્યક્ત્વ વગેરે...' ... 'બધાં (વસુ સુગુણ) આઠ મુખ્ય ગુણો શોભાયમાન થાય છે;...' એનો થોડો ખુલાસો ભાવાર્થમાં કરશે. વ્યવહારથી છે ને આ આઠ ? નિશ્ચયથી .. આઠ ગુણો શોભાયમાન થાય છે. '(લસૈં)...' ઇ પર્યાયની દશા આઠ ગુણ પ્રગટી તેથી આત્મા શોભાયમાન થાય. એ ગુણની પર્યાય નહોતી ત્યારે અશોભાયમાન હતો. એ નિર્મળ દશા ભગવાનને પ્રગટી (એનાથી) શોભાયમાન (થયા), એ એની શોભા (છે). એ ગુણની નિર્મળ દશા પ્રગટ થઈ એ એની શોભા (છે).

'(આવા સિદ્ધ થનાર મુક્તાત્મામાં) (સંસાર ખાર અપાર પારાવાર) સંસારરૂપી ખારા અને અગાધ સમુદ્રને...' આ દરિયો ખારો છે ખરો ને ? લવણ. એની ઉપમા આપી છે. આ દરિયો છે ને ? સંસારરૂપી ખારો દરિયો, અસિદ્ધભાવ બધો ખારો દરિયો (છે). કહો ! પુણ્ય ને પાપ, કામ ને ક્રોધ વિકાર ખારો દરિયો છે, કહે છે. સમજાણું કાંઈ ?

આત્મા આનંદનો દરિયો (છે), એ વિકાર તે ખારો દરિયો (છે). ઉદય ભાવ સંસાર છે ને ? એવા 'સંસારરૂપી ખારા અને અગાધ સમુદ્રને તરીને,...' 'અગાધ સમુદ્રને તરીને...' અપાર છે ને ? અગાધ.. આહા..હા..! ઉદયથાવ અગાધ. દુઃખ દશા. એવા દરિયાને તરીને '(તીરહિં) બીજા કિનારાને પ્રાપ્ત થાય છે...' સિદ્ધની પર્યાય પ્રગટ કરે છે. આ પર્યાય પૂરી થઈ ગઈ. સિદ્ધની પર્યાય (પ્રગટ થઈ). ઉદયભાવનો પૂર્ણ નાદ, ઉદય અસ્તિત્વ ભાવનો પૂર્ણ નાશ. બીજી દશાની ઉત્પત્તિ – બીજે કિનારે આવી પહોંચ્યા. સમજાણું ? સંસાર કિનારો ઓળંગી પોતાની નિર્મળ સિદ્ધ પર્યાયના કિનારે પહોંચી ગયા.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અપાર એ પારાવાર દરિયો. અપાર, અગાધ. શું કીધું ? પારાવાર એટલે સમુદ્ર, અગાધ એટલે અગાધ કીધું ને ? અપાર એટલે અગાધ. ઉપમા આપી અગાધ પારાવાર. સંસાર અગાધ કેવો ? ખાર. છે ને ? એમાં શબ્દાર્થ લખ્યો છે જુઓ ! છે કે નહિ ? '(સંસાર ખાર) સંસારરૂપી ખારા...' શબ્દ છે ને ? શબ્દ પડ્યો છે એમાં. અપાર એટલે અગાધ. પારાવાર એટલે સમુદ્ર. એમાં દરેક શબ્દનો અર્થ છે. છે કે નહિ ? ભાઈ !

મુમુક્ષુ :- પારાવાર ..

ઉત્તર :- પારાવાર જ દરિયાનું નામ છે. કેમ પંડિતજી ? લ્યો ! વળી અમારા પંડિતને પૂછ્યું ને. પારાવાર અહીં લખ્યું છે ને ! હું તો અહીં ક્યાં... એણે લખ્યું છે ઉપરથી તો (કહું છું). પારાવાર નામ દરિયો. ઇ તો આપણે આવે છે કે નહિ ? આમાં 'પ્રવચનસાર'માં આવે છે કે નહિ ? લ્યો ! 'કુંદકુંદાચાર્ય'માં. 'કુંદકુંદાચાર્ય' નહિ ? 'પારાવાર' શબ્દ છે એમાં. જુઓ ! ('પ્રવચનસાર'માં 'અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવની ટીકાની શરૂઆત).' 'कश्चिदासन्नसंसारपारावारपार' પારાવાર પાર, પારાવાર પાર. એમ શબ્દ છે. જુઓ !

'સંસાર સમુદ્રનો કિનારો જેમને નિકટ છે.' જોયું ? એવા 'કુંદકુંદાચાર્ય'. દેખો ! સમજાણું કાંઈ ? 'कश्चिदासन्नसंसारपारावारपार' એમ શબ્દ છે. સંસાર એટલે જુઓ ! સંસાર પારાવાર પાર, સંસારરૂપી દરિયો એનો પાર પહોંચી ગયા. આમાં શબ્દ છે, જુઓ ! કંઈ ઘરનું નથી. બધા શબ્દો શાસ્ત્રમાંથી નાખ્યા છે, જુઓ ! સમજાણું ? ઉત્થાનિકામાં જ ઇ નાખ્યું છે. અહો...! જેનો મુક્તભાવ નજીક થઈ ગયો છે, સંસાર જેનો છેડો આવ્યો છે, એવા આસન્ન સંસાર પારાવાર – મહા સંસારરૂપી દરિયો જેનો પાર થઈ ગયા છે. આહા..હા..! સમજાણું ? 'સાતિશય વિવેકજ્યોતિ જેમને પ્રગટ થઈ છે...' લ્યો ! એમાં એમ કહ્યું, અહીં પૂરું થઈ ગયું. અહીં તો પૂરું બતાવવું છે ને !

અગાધ સમુદ્રને તરી ગયા છે. 'બીજા કિનારાને પ્રાપ્ત થાય છે...' એક કિનારો ખલાસ થઈ ગયો અને બીજે કિનારે આવી ગયા હવે. આહા..હા..! દરિયાને આ

કિનારે ને પેલા કિનારે જાય ને ? (પછી કહે) બાપા, પાર પહોંચ્યા હવે, લ્યો ! એમ આત્માની પૂર્ણ દશા પ્રગટ થઈ (એ) બીજે કિનારે આવી ગયા.

'અને વિકારરહિત,...' એનું સ્વરૂપ કહે છે. એ વિકારરહિત દશા, 'શરીરરહિત...' દશા. કલ નહિ–શરીર નહિ. પહેલી વિકારરહિત કીધી પછી શરીરરહિત કીધું. 'રૂપરહિત...' નામકર્મ સંબંધી રૂપીપણું દેખાતું ને ? રૂપ ક્યાં છે અંદર. '(શુચિ) શુદ્ધ-નિર્દોષ, (ચિદ્રૂપ) દર્શન-જ્ઞાન-ચૈતનાસ્વરૂપ...' જેનું દર્શન ને જ્ઞાન ચૈતનાસ્વરૂપ 'તથા (અવિનાશી ભયે), (અવિનાશી ભયે) નિત્ય-કાયમી થાય છે.' એમ ને એમ હવે કાયમ રહેશે. એ દશા કાયમ એમ ને એમ રહે છે. ત્યાંથી પાછા અવતરે છે, તમને નડે છે એમ છે નહિ. 'નિત્ય-કાયમી થાય છે.' લ્યો ! સમજાણું ?

શ્રદ્ધાનું જોર છે, આવે છે પેલામાં નહિ ? 'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક'માં. રાગરૂપે પરિણમતા નથી અને સંસારને ઇચ્છતા નથી. સિદ્ધ ભગવાન રાગરૂપે પરિણમતા નથી અને સંસારને ઇચ્છતા નથી તે શ્રદ્ધાનું બળ છે. સમ્યગ્દર્શનમાં આખો પૂર્ણાનંદ પ્રતીતમાં જે લીધો છે ને, એ બળ ત્યાં વર્ણવ્યું છે. ભાઈ ! આવે છે ?

સિદ્ધ રાગાદિરૂપે પરિણમતા નથી અને સંસારને ઇચ્છતા નથી. શ્રદ્ધાનું જોર જે પહેલું પ્રગટ્યું છે ને ? પૂર્ણ.. પૂર્ણ અખંડ... અખંડ... અખંડ... એકરૂપ. એવી એ દશામાં સંસારનો અભાવ કરીને મુક્તિ પામ્યા, એ સમ્યગ્દર્શનના જોરે રાગરૂપે થતાં નથી અને સંસારને ઇચ્છતા નથી. કર્મને કારણે નહિ, કર્મ નથી માટે હવે રાગરૂપે થતાં નથી, કર્મ નથી માટે સંસારને ઇચ્છતા નથી, એમ નહિ, એમ નથી. જુઓ ! કેટલાક એમ કહે છે. અરે..! વાંધા, વાંધા તે વાંધા.

'નિત્ય-કાયમી થાય છે.' એવા ને એવા અનંત ગુણ જે પ્રગટ્યા એ એમ ને એમ રહે છે, એમ કહેવું છે. એમાં વધતું તો હોય નહિ પણ ઓછું થાતું નથી. એમ ને એમ એવા ને એવા અનંતકાળ જાય તોય ત્યાં હવે જિર્ણ થઈ જાય (એમ નથી). અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... ચોવીસી, અનંત પૂર્વે પરાવર્તન, સિદ્ધદશા ઉપર અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તન. ભોગવતા ભોગવતા દશા કાંઈ હીણી થાય કે નહિ ? '(અવિનાશી) નિત્ય-કાયમી થાય છે.' લ્યો !

ભાવાર્થ :– 'અરિહંત અવસ્થા અથવા કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી તે જીવને પણ જે જે ગુણોના પર્યાયોમાં અશુદ્ધતા હોય છે તેનો ક્રમે ક્રમે...' અરિહંતમાં હજી અશુદ્ધતા હોય છે ને ? અરિહંતને બધાં ગુણો નિર્મળ થયા નથી. એટલે 'અશુદ્ધતા હોય છે તેનો ક્રમે ક્રમે અભાવ થઈને...' અશુદ્ધતા ક્રમે ક્રમે ખસે છે. ઉદયભાવને ક્ષાયિક કીધો છે ને ? એ અશુદ્ધતા ટળતી જાય છે કેવળીને પણ એટલો ક્ષાયિકભાવ નિર્મળ થતો જાય છે. 'તે જીવ પૂર્ણ શુદ્ધ દશાને પામે છે...' તે અરિહંત જીવ પૂર્ણ શુદ્ધ દશાને પ્રગટ કરે છે.

'અને તે સમયે અસિદ્ધત્વ નામના પોતાના ઉદયભાવનો નાશ થાય છે...' જુઓ ! આ અસિદ્ધત્વ. અસિદ્ધ છે ને ? અસિદ્ધ ઉદયભાવ 'અને ચાર અઘાતિ કર્મોનો પણ સ્વયં...' એ અસિદ્ધભાવનો નાશ થતાં એ પોતાના પર્યાયમાં થયો એ સિદ્ધ દશા પ્રગટ થતાં, પ્રગટ થતાં અસિદ્ધપણું ઉત્પન્ન થયું નહિ એનો ઉદયનો નાશ થયો એમ કહે છે. 'અને ચાર અઘાતિ કર્મોનો પણ સ્વયં સર્વથા અભાવ થાય છે. તે સિદ્ધદશામાં સમ્યક્ત્વ આદિ આઠ ગુણો...' આઠ ગુણો વર્ણવ્યા છે ને ? જ્ઞાનાવરણીયનો નાશ થતાં કેવળજ્ઞાન, દર્શનાવરણીયનો નાશ થતાં દર્શન (એવા) આઠ છે ને ? આઠ ગુણો. '(ગુણોના નિર્મળ પર્યાયો) પ્રગટ થાય છે.' એ ગુણો એટલે પર્યાયો. 'આઠ ગુણો વ્યવહારથી કહ્યા છે, નિશ્ચયથી અનંત ગુણો (સર્વ ગુણોના પર્યાયો) શુદ્ધ થાય છે,...' ખરેખર અનંતા ગુણોની પૂર્ણ પર્યાય પ્રગટ થઈ છે.

'અને સ્વાભાવિક ઊર્ધ્વગમનના કારણે એક સમય માત્રમાં...' જુઓ ! પેલામાં હતું ને થોડા સમયમાં. થોડા સમયમાં હતું ને ? છિનમાહિં – ઇ થોડા સમય. અહીં આ એક સમયમાત્રમાં. 'લોકાગ્રે પહોંચી જઈ ત્યાં જ સ્થિર રહે છે.' નાશ કરવામાં થોડા સમય લાગે છે એમ લઈ લીધું. સમજાણું કાંઈ ? 'એક સમય માત્રમાં લોકાગ્રે પહોંચી જઈ ત્યાં જ સ્થિર રહે છે.' નિવાસ કરે છે. 'એવા જીવો સંસારરૂપી દુઃખદાયી અને અગાધ સમુદ્રથી પાર થયેલ છે;...' આહા..હા..! ક્રમસર લઈ લઈને જુઓ ! ઠેઠ દુઃખથી લઈને ઠેઠ આનંદ સુધી લઈ ગયા. 'તથા તે જ જીવ નિર્વિકારી, અશરીરી, અમૂર્તિક, શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ અને અવિનાશી થઈને સિદ્ધદશાને પામ્યા છે.' લ્યો ! એ સિદ્ધ દશા થઈ. હવે એના સ્વરૂપનું જરીક અલૌકિક વર્ણન કરે છે.

મોક્ષ અવસ્થાનું વર્ણન

નિજમાહિં લોક-અલોક ગુણ-પરજાય પ્રતિબિમ્બિત થયે;
રહિ હૈં અનંતાનંત કાલ, યથા તથા શિવ પરિણયે.
ધનિ ધન્ય હૈં જે જીવ, નરભવ પાય યહ કારજ કિયા;
તિનહી અનાદિ ભ્રમણ પંચપ્રકાર તજિ વર સુખ લિયા. ૧૩.

અન્વયાર્થ :– (નિજમાહિં) તે સિદ્ધ ભગવાનના આત્મામાં (લોક-અલોક) લોક અને અલોકના (ગુણ-પરજાય) ગુણ અને પર્યાય (પ્રતિબિમ્બિત થયે) ઝળકવા લાગે છે અર્થાત્ જણાય છે, તે (યથા) જેમ (શિવ) મોક્ષરૂપે (પરિણયે) પરિણમ્યા છે (તથા) તેમ (અનંતાનંત કાલ) અનંતકાળ સુધી (રહિ હૈં) રહેશે.

(જે) જે (જીવ) જીવોએ (નરભવ પાય) પુરુષ પર્યાય પામીને (યહ) આ મુનિપદ વગેરેની પ્રાપ્તિરૂપ (કારજ) કાર્ય (કિયા) કર્યું, તે જીવ (ધનિ ધન્ય હૈં) ઘણા ધન્યવાદને પાત્ર છે; અને (તિનહી) તેવા જ જીવોએ (અનાદિ) અનાદિકાળથી ચાલ્યું આવતું (પંચ પ્રકાર) પાંચ પ્રકારના પરિવર્તનરૂપ (ભ્રમણ) સંસારમાં રખડવાનું (તજિ) છોડી દઇને (વર) ઉત્તમ (સુખ) સુખ (લિયા) પ્રાપ્ત કર્યું છે.

ભાવાર્થ :– સિદ્ધ ભગવાનના આત્મામાં કેવળજ્ઞાન દ્વારા લોક અને અલોક (સમસ્ત પદાર્થો) પોતપોતાના ગુણ અને ત્રણે કાળના પર્યાયો સહિત એક સાથે, સ્વચ્છ અરીસાના દૃષ્ટાંતે સર્વ પ્રકારે સ્પષ્ટ, જણાય છે; (પણ જ્ઞાનમાં અરીસાની જેમ છાયા અને આકૃતિ પડતી નથી.) તેઓ પૂર્ણ પવિત્રતારૂપ મોક્ષદશાને પામ્યા છે તથા તે દશા ત્યાં રહેલાં અન્ય સિદ્ધ-મુક્ત જીવોની માફક અનંત અનંતકાળ * સુધી રહેશે;

---

* જેમ બીજને બાળી નાખવામાં આવે તો તે ઊગે જ નહિ, તેમ જેણે સંસારના કારણોનો સર્વથા નાશ કર્યો તે ફરી અવતાર-જન્મ ધારણ કરે નહિ. અથવા જેમ માખમાંથી ઘી થયા પછી ફરીને ઘીનું માખણ થાય નહિ તેમ આત્માની સંપૂર્ણ પવિત્રતારૂપ અશરીરી મોક્ષદશા (પરમાત્મપદ) પ્રગટ કર્યા પછી તેમાં કદી અશુદ્ધતા આવતી નથી-સંસારમાં ફરી આવવું પડતું નથી.

અર્થાત્ અપરિમિત કાળ ચાલ્યા જાય છતાં પણ તેની અખંડ શાંતિ વગેરેમાં જરાપણ બાધા આવતી નથી. આ પુરુષ-પર્યાય પામીને જે જીવોએ આ શુદ્ધ ચૈતન્યની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય કર્યું છે તે જીવો અત્યંત ધન્યવાદને (પ્રશંસાને) પાત્ર છે; અને તેઓએ અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવતા પાંચ પરાવર્તનરૂપ સંસારના પરિભ્રમણનો ત્યાગ કરી ઉત્તમ સુખ-મોક્ષસુખ-પ્રાપ્ત કર્યું છે.

'મોક્ષ અવસ્થાનું વર્ણન.'

નિજમાહિં લોક-અલોક ગુણ-પરજાય પ્રતિબિમ્બિત થયે;
રહિ હૈં અનંતાનંત કાલ, યથા તથા શિવ પરિણયે.
ધનિ ધન્ય હૈં જે જીવ, નરભવ પાય યહ કારજ કિયા;
તિનહી અનાદિ ભ્રમણ પંચપ્રકાર તજિ વર સુખ લિયા. ૧૩.

અન્વયાર્થ :– '(નિજમાહિં) તે સિદ્ધ ભગવાનના આત્મામાં...' એની જ્ઞાનની પર્યાયમાં 'લોક અને અલોકના ગુણ અને પર્યાય...' દેખો ! 'ઝળકવા લાગે છે અર્થાત્ જણાય છે,...' અંદરમાં પર્યાયમાં જણાય છે. લોક અને અલોક એ બધું કેવળજ્ઞાનીની પર્યાયમાં ઝળકે એટલે કે જણાય છે, એમ. 'તે જેમ મોક્ષરૂપે પરિણમ્યા છે...' તે સિદ્ધ ભગવાન પોતાની મુક્ત આનંદ દશારૂપે થયા છે 'તેમ અનંતકાળ સુધી રહેશે.' એમ ને એમ અનંતકાળ રહશે, અનંતકાળ એવી ને એવી દશા. આહા..હા..! એ દિ' વાળ્યો– દિ' – દિવસ વળી ગયો. આત્માની પૂરી પર્યાય આનંદ... આનંદ... આનંદ... ભૂતકાળ તો સંસારનો કાળ અનંતમે ભાગે, સંસારની દુઃખની પર્યાયનો કાળ અનંતમો ભાગ. આનંદની પર્યાયનો કાળ અનંતગુણો. સમજાણું કાંઈ ? આહા..! આમ જઈએ તો અસંખ્ય સમય મોક્ષમાર્ગ સાધ્યો છે. ભગવાનઆત્માએ અસંખ્ય સમયમાં સાધન કર્યું છે અને એના ફળમાં અનંતકાળ રહે તેવી અનંત મોક્ષ દશા પ્રગટ કરી છે. આહા..હા..!

મુમુક્ષુ :– ઊંચો ?

ઉત્તર :– ઊંચો, હા, ઊંચા માટે તો આ વાત કરાય છે. પહેલી તો વાત કરી

કે, સંસારની દશાનો કાળ એના કરતા મોક્ષનો અનંતગુણો (કાળ છે). એક વાત. બીજું, એ સ્વરૂપને સાધવાના કાળથી પેલો તો અનંતા... અનંતા... અનંતા... ગુણો. સમજાય છે કાંઈ ? એવો મહા નફાનો વેપાર છે. એ કીધું ને ? ધન્ય તે મનુષ્ય નરભવ પામીને આ કાર્ય કર્યા. આહા..હા..! ભગવાનઆત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ ચૈતન્યનું દર્શન, એનું જ્ઞાન ને ચારિત્ર એ સાધવાને–સિદ્ધ થવાને અસંખ્ય સમય જ એને લાગે, અનંત કાળ ન લાગે. એ અસંખ્ય સમયમાં સાધ્યું. કેવળજ્ઞાન, મોક્ષદશા અનંતકાળ એમ ને એમ રહેશે.

પેલું આવ્યું હતું નહિ ? શું આવ્યું હતું ? 'નિયમસાર'. ધ્રુવમાં સ્થિર થતાં એમ ને એમ રહેશે. 'નિયમસાર'માં નથી ? મોઢા આગળ કાંઈક. એની ભાવના કરતા ... હેઠે આવ્યું હતું. શું હતું ? કારણના જેવું જ કાર્ય થાય છે. કારણના જેવું જ કાર્ય થાય છે. તેથી સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવાનો અભ્યાસ જ–સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવાનો અભ્યાસ જ ખરેખર અનંતકાળ સુધી સ્વરૂપમાં સ્થિર રહી જવાનો ઉપાય છે. સમજાણું કાંઈ ? સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવાનો અભ્યાસ. ભગવાનઆત્મા જે દૃષ્ટિમાં આવ્યો હતો તેમાં સ્થિરતાનો અભ્યાસ ખરેખર અનંતકાળ સુધી સ્વરૂપમાં સ્થિર રહી, સ્થિર રહી જવાનો એ ઉપાય છે. એ એમાં લખ્યું છે. સમજાણું કાંઈ ?

(અહીંયાં કહે છે), 'અનંતકાળ સુધી રહેશે. જે જીવોએ પુરુષ પર્યાય પામીને,...' પુરુષ પર્યાય પામીને થાય છે ને ? '(નરભવ પાય) આ મુનિપદ વગેરેની પ્રાપ્તિરૂપ...' પુરુષને જ એ મુનિપદ હોય છે અને પુરુષને જ કેવળજ્ઞાન ને સિદ્ધ દશા થાય છે. એ 'કાર્ય કર્યું, તે જીવ (ધન્ય) ઘણા ધન્યવાદને પાત્ર છે;...' ધનિ, ધન્ય છે ને બે વાર ? એટલે બે વાર ધન, ધન્ય (કહ્યું). 'ઘણા ધન્યવાદને પાત્ર છે;...' એને ક્યાં ધન્યવાદ જોઈએ છે હવે ? પણ પોતાના ભાવને... ઓ..હો..! આ દશા ! પૂર્ણ આનંદ દશા એ એમ ને એમ અનંતકાળ રહે. એ ધન્ય અવતાર બાપા ! ધન્ય સફળ કાર્ય. આત્માનું એક સફળ કાર્ય છે. 'અને તેવા જ જીવોએ અનાદિકાળથી ચાલ્યું આવતું...' પંચ પરાવર્તન દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવનું રખડવું, 'પાંચ પ્રકારના પરિવર્તનરૂપ સંસારમાં રખડવાનું છોડી દઈને ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે.' એવા જીવને ધન્ય કહેવામાં આવે છે એને ફરીને અવતાર હોતો નથી. વગેરે કહેશે... (શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ)

❁